

MOZART

(1756—1956)

TILL TVÅHUNDRAÅRSMINNET AV HANS FÖDELSE

Av ERNST BENEDIKT

I MOZART hyllar vår samtid allt det den själv har förlorat. Den har — undantagen bekräftar blott regeln — förnekat melodin och den dans som förmäler sig med det melodiösa. Den har förlorat sinnet för den avmätta behärskning som präglar varje verk av Mozart. Den känner inte längre till den sociala rangordning, utan vilken sådana verk som »Figaros bröllop» eller »Don Juan» hade varit omöjliga. Sagan är död, dess naivitet, dess friska oskuld döda. Hela den glänsande rokokon — ofta glänsande endast till det yttre — är en sjunken värld, förstörd av maskinen, av kapitalism och socialism, av brådskan och oron i vår samvaro.

Trots detta, eller kanske just därför, har Österrike och jämte detta land hela den musikaliska världen tagit Mozarts tvåhundra födelsedag som ett välkommet tillfälle att få hylla honom ännu intensivare, än vad som annars nästan dagligen brukar ske i konsertsalar och operasalonger världen runt. I Wien har man ju, omedelbart efter »Fidelio», i nyinstudering uppfört »Don Juan» med sångare och sångerskor av yppersta rang vid öppnandet av den återuppbyggda operan. Nu kommer även det i vintersömn vilande Salzburg att förvandlas till festspelsstad, vilket eljest brukar ske endast sommartid, och gäster från alla väderstreck, även från Skandinavien, kommer att lyssna till mästarens toner.

Vad skulle han säga, om han kunde bevittna denna postuma ära? Skulle han inte som Grillparzer, den störste av det gamla Österrikes diktare och tänkare, suckande säga: Först var det alldeles för litet och nu är det alldeles för mycket. Och ytterligare: Man borde egentligen födas tio år efter sin död, först då skulle man möta den rätta uppskattningen . . .

Det är många bland dem som nu firar Mozart, som glömmer den

oerhörda skuld hans samtida ådrog sig genom att misskänna hans geni. Kan man föreställa sig Mozart annat än världsberömd? Han var otvivelaktigt berömd, men bara som underbarn. Vid sex, åtta, tolv års ålder, då han undervisades av sin stränge »herr fader», som själv var en duktig och produktiv musiker, då han ackompanjerades av den söta »Nannerl», hans syster som också var mycket begåvad, då han ännu levde skyddad av sin ömsinta och älskade mor, framstod gossen som ett enastående fenomen av kunnande och vetande. Maria Theresia, den stora kejsarinnan, tog honom i sitt knä, Marie Antoinette, på den tiden ärkehertiginna och ännu inte olycklig drottning av Frankrike, hjälpte honom upp då han halkade omkull på den hala slottsparketten i Hofburg. Detta kvitterade den lille tacksamt med att säga att han ville gifta sig med henne när han blev stor . . .

Lika glänsande var mottagandet i Italien, de tyska residensstäderna i Paris och likaledes i London, där Christian Bach, son till Johan Sebastian, lyfter gossen som inte når upp till klaveret i sin famn och förelägger honom uppgiften att fortsätta en fuga som han själv påbörjat — något som barnet utan ett ögonblicks tvekan utför till komponistens belåtenhet. Redan nu uppträder hos honom en benägenhet för skämt och sarkasmer, till och med för nykter beräkning, och han förargar sig över ytligheten, kallsinnigheten och girigheten hos den adel, som häpet begapar honom men alltför ofta belönar honom föga frikostigt.

Han blir emellertid hovmusiker hos ärkebiskopen av Salzburg, eftersom han inte jämt och ständigt kan stryka land och rike kring som »farande virtuos». Men här börjar den tragiska omsvängningen i hans liv. Mozart är ju inte enbart rokoko, han revolterar också mot dess förfallssymptom. Han lever ju i »upplysningens» Österrike under en monark, Josef II, som själv är något av en revolutionär. Mozart står inte ut med att av en kyrkofurste, som är ovärdig sin befattning, bli behandlad som en lakej. Då han erhåller den berömda sparken av greve Arko (varigenom denne blev odödlig), slungas han ur den tjänartillvaro som dock kunde ha tillförsäkrat honom en viss trygghet, ut i en frihet som medförde den yttersta osäkerhet. Ty Mozart, skenbart född till fröjd och framgång, var därefter ständigt förföljd av olycka. Han älskar en sångerska, Aloisa Weber, men förenas aldrig med henne emedan fadern förbjuder detta. Då han mot sin fars vilja gifter sig med hennes syster, bryter fadern obarmhärtigt alla förbindelser med sin son, trots att Wolfgang Amadeus nu mer än någonsin var i behov av den förbittrade åldringens

råd. Wolfgang kunde nämligen kallas vad som helst annat, men inte en god hushållare. Och hustrun, den mångbesjungna Konstanze, var inte heller på långt när den dugliga husfru, som vi möter i Mörikes för övrigt förtjusande novell, »Mozarts resa till Prag». Så sjunker han efter några få år av välstånd allt djupare ned i fattigdom, skulder och sjukdom.

Men hans fantastiska produktivitet sinade aldrig. Enligt Köchel skänkte han världen över 600 verk — om envar av operorna betraktas som ett verk. Det var icke utan vördnad jag i Wien inträdde i det hus och det rum, i vilket kvartetterna som entusiasmerade den gamle Haydn till så ampla ord av beröm, för första gången hade tonat, och i vilket Beethoven hade undervisats av Mozart. Här i Domgasse, i närheten av Stefanskyrkan, i den mörkaste delen av Wiens motsvarighet till »gamla stan», kan man få se det en gång av Stefan Zweig ägda manuskriptet till »Veilchen». Här tillkom »Figaros bröllop», »alla operors opera». Och freskerna i rummets tak — Ryktbarhetens gudinna med änglar som strör rosor — ger måhända en antydning om Rosenarians uppkomst.

Men ack, vad förmådde inspiration och gudomlig genialitet mot samtidens tröghet och blindhet. »Figaro» gick bara nio gånger över tiljorna på Kärntner-Theater, medan Giuseppe Martini firade triumfer med sin »Cosa rara». Varken »Cosi fan tutte» eller »Enleveringen ur seraljen», varken mässor eller symfonier, varken klaver- eller violinkonserter eller alla de underverk han åstadkom på kammarmusikens område, inbragte så mycket pengar att han utan bekymmer kunnat ägna sig åt sitt skapande. Det var i Prag, inte i Wien, han firade sin seger med »Don Juan», vars uvertyr kom till först kvällen före premiären. Då »Trollflöjten» möttes av stormande bifall på Freihaus-Theater, skedde det för sent för att hans flämtande livslåga skulle kunna räddas. Men ännu i slocknandets stund skänkte hans ljus oss »Requiemets» upphöjda toner, detta renaste uttryck av innerlig fromhet.

Vad gjorde Wien, vad gjorde Österrike, vad gjorde hela det beundrande Europa när det gällde att rädda Mozart? Furst Esterhazy hade dragit försorg om Haydn som dirigerade hans orkester. Österrikes aristokrater, med furst Lobkowitz i spetsen, tilldelade Beethoven en pension och då den på grund av penningvärdets fall inte längre var tillräcklig, samlade musikkvänner i England ihop tusen pund, som Beethoven mottog under tårar av tacksamhet. Var det ingen som brydde sig om Mozart? Det fanns verkligen en som gjorde det, och det var kejsar Josef II, Maria Theresias son, böndernas

befriare och en toleransens man som tillika var en musik- och teaternarr, jämförbar endast med sin svenske jämnåriga, Gustaf III. Också kejsar Josef hade hört Mozart spela som barn i Hofburg i Wien. Säkert har han som violinist uppskattat också mångt senare verk av mästaren. Men han har knappast insett hela den jättelika skillnaden mellan rutinkompositörer som Salieri, Paesiello, Clementi och vad de allt hette, och den ende, den störste, vars försörjande hade varit en högsta plikt.

Jag skulle som illustration önska anföra några citat ur min biografi över kejsaren (utgiven under titeln »Kaiser Joseph II» hos Gerold & Co. i Wien). I densamma ingår ett ordagrant återgivet, långt och märkligt samtal, fullt av liv, som kejsaren förde med komponisten Dittersdorf om musikaliska frågor. Kejsaren frågade denne mycket förtjänstfulle skapare av ett antal behagfulla små operor: »Har ni hört Mozart spela?» — »Redan tre gånger.» — »Vad tycker ni om honom?» — »Detsamma som varje kännare måste tycka.» — »Har ni också hört Clementi?» — »Somliga föredrar honom framför Mozart.» — »Vad är er åsikt om den saken?» — »I Clementis spel råder enbart konst, men i Mozarts konst och smak.» — »Det är just vad jag själv har sagt . . .».

Kejsaren frågar vidare på sitt snabba, napoleonskt forskande sätt: »Vad säger ni om Mozarts kompositioner?» Dittersdorf be-tecknar då Mozart som ett av världens största originalgenier, men anser att han till den grad slösar med sina sköna tankar att han får åhöraren att tappa andan, »så att man till slut inte kan bevara någonting av all denna skönhet i minnet». Kejsaren å sin sida finner Mozarts enda fel vara att han med sitt »fulla ackompanjemang övrröstar» sångarna, som ofta nog beklagat sig däröver. Han tillfogar att skönheten i Mozarts musik alldeles som i Klopstocks diktning avslöjar sig först efter förnyat åhörande, medan Haydns företräden liksom Gellerts »redan vid den första bekantskapen framträder ohöljda». I slutet av samtalet — Dittersdorf skulle säkert ha blivit en mästerlig journalist — förliknar kejsaren Mozarts kompositioner vid en gyllene snusdosa, förfärdigad i Paris, och Haydns vid en som förfärdigats i London . . .

Kejsaren insåg alltså Mozarts betydelse och han hjälpte honom mot italienarnas intriger, för vilka Salieri gick i spetsen. Han godkände personligen Da Pontes Figarolibretto trots många betänkligheter hos de evigt ängsliga när författaren försäkrade att »allt anstötligt utmönstrats» och »varje farlighet undvikits». Han övervar generalrepetitionen av mästerverket som dirigerades av Mozart

själv i röd livrock och galonprydd hatt, med det smala, livliga ansiktet »glödande av helig eld», som ett ögonvittne enligt tidevarvets stil uttrycker sig. — Emellertid sade kejsaren efter premiären på »Enleveringen»: »Väldigt mycket noter, käre Mozart!» Men han lät det utan vidare passera, när den sårade musikern omedelbart replikerade: »Precis så mycket noter, Ers Majestät, som det behövs.» Kejsaren berömde »Don Juan» i de skönaste ordalag men tillade sarkastiskt och kränkande: »Den är i alla fall ingenting att bjuda mina kära wienare på . . .»

Inte ingenting för de kära wienarna: det verk som kanske är det mest betydande av allt vad Mozart skapat, och som den för musikaliska nymodigheter föga förståelsefulle Goethe blev så djupt gripen av att han betraktade Mozart som den man som var född att komponera musiken till hans »Faust». — Vad hjälpte kejsarens beundran, när han samtidigt höll den beundrade på svältkost. Han avspisade honom med 800 gulden om året, medan riddaren Gluck fick 2 000, mer än det dubbla. Det finns knappast ett mera upprörande dokument ur Mozarts liv än den skrivelse i vilken han »ödmjukast och vördsammast» med anseende till sina »ringa förtjänster» anhåller om platsen som »andre kapellmästare» (!) vid operan. Och kanske det mest oerhörda av allt — denna ödmjuka anhållan avslogs!

Ju nyare, ju originellare han blev i sin konst, ju djupsinnigare han gestaltade sina verk, dess mindre slog det an. De »alltför många» avstod gärna från hans hjärteblod. De var »inte det ringaste nyfikna» på de nya möjligheter i fråga om kontrapunkt och harmoni som han avslöjade för dem. De ville fortsätta på den jämna allfarväg som italienarna med så graciös självfallenhet hade inlagit.

Så kom det sig att Mozarts förläggare allvarligt hotade med att inte trycka någonting nytt av honom, om han inte skrev populärt. Så kom det sig att han fick ty sig till att ge lektioner och att göra affärer med suspekta individer på Wiens kaféer, medan hans hustru, den ljuva »Stanzi», skämtade med unga beundrare i Baden.

När Mozart dog fanns det inte tillräckligt med pengar till en anständig begravning. Änkan, själv sjuk och skräckslagen till följd av det inträffade, lyckades låna hela 5 gulden av baron von Swieten — jag säger och skriver fem — vilket var priset för den billigaste begravningen. Med några vänner som de enda deltagarna samlades

sorgetåget, men — som om himlen själv hade önskat fullkomna det hjärtskärande i situationen — det utbröt ett fruktansvärt åskväder som skingrade de få deltagarna. Kvar blev endast dödgravaren och kistan, och Mozarts stoft myllades ned som en tiggares i den väntande massgraven.

Och slutet på denna skräckballad? Det blev inte något slut. Wien som han förhärligat, Salzburg där han föddes, Österrike som han förskaffat så stor ära, alla förblev de likgiltiga. Under årtionden var det ingen som forskade efter hans sista viloplats. Dödgravaren hade dött. Konstanze hade gift om sig med det danska Etatsrådet (och Dannebrogssriddaren) Nissen. »Nannerl» ställde sig redan under livstiden fientlig till sin bror. Kejsar Josef och brodern, kejsar Leopold, var döda. Först efter trettio år föll det den berömde anatomen vid universitetet i Wien, professor Hyrtl in att forska efter Mozarts jordiska kvarlevor. Och en skalle hittades — den fanns till beskådande i Salzburg — och av allt att döma överensstämde måtten på denna bäst med motsvarande mått hos Mozart.

Det åligger hans postuma ryktes vårdare att så långt det är tänkbart gottgöra den försyndelse hans samtida begick mot honom.

Hans olycka var inte enbart en följd av yttre omständigheter och av den inre förfläckningen hos en publik, som genom burlesker och ytliga riddarkomedier och italiensk dussinvara — detta intygar Leopold Mozart — blivit främmande för det allvarliga och höga. Wolfgang Amadeus stod oändligt fjärran från allt detta ofog. Till sin stil kunde han aldrig rätt inordnas i en bestämd kategori. Han hade italiensarnas brio, österrikarens »Gemüt» och den innerlighet som på den tiden ansågs vara ett tyskt drag. Han har avlockat violinen sådana förtrollande toner som för övrigt endast Beethoven gjort. Hans klaver kan viska som en vårlig aftonvind och det kan storma och dundra. De mest spetsfundiga kontrapunktala konststycken är en barnlek för honom, men i följande ögonblick sjunger Papageno sin folkvisa till ett pinglande triangelackompanjemang. Hur italiensk Figaro själv än må förefalla är han dock en äkta wienare, käck och godmodig, Susanna är en wienska som kunde sjunga Schubert, Cherubino är en wienergamin, full av samma slags pojkestreck som Wolfgang själv i sin gyllene ungdom utförde tillsammans med sin lilla kusin »Häsle-Bäsle». Ingen opera i världen innehåller emellertid så oerhörda kontraster som »Don Juan», ty här samsas cynism och mystik, ömsinhet och heroism, överströmmande livslust och dödlig fasa. Intet under att hans samtid inte förstod denne Proteus som tycktes lättsinnig men likväl var from

Ernst Benedikt

i djupet av sitt hjärta, som gjorde intryck av en dansör men i själva verket var en präst.

Som sådan — som präst i sin konst — firas han idag. Hos honom kan världen finna allt det som skiljer den från kulturens höjder; framför allt den humanitet som av Sarastro förkunnas som ett Mozarts andliga testamente, detta det mänskligas och den allt omfattande, allt besjälade kärlekens ideal.
